

Ali Şir Nevâî'nin Eserlerinde Doğu Rönesansı'nın İnsan Tasavvuru ve Avrupa Rönesansı ile Karşılaştırmalı Değerlendirmesi
Ghadir Golkarian

Ali Şir Nevâî'nin Eserlerinde Doğu Rönesansı'nın İnsan Tasavvuru ve Avrupa Rönesansı ile Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi

The Human Conception of the Eastern Renaissance in the Works of Ali Şir Nevâî and Its Comparative Evaluation with the European Renaissance

Ghadir GOLKARIAN¹

Kıbrıs Yakın Doğu Üniversitesi

Email: ghadir.golkarian@neu.edu.tr

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3801-7089>

ABSTRACT

This article examines the conception of the human being as formulated within Ali Shīr Navā'ī's intellectual universe through the lens of the "Eastern Renaissance." It compares it with the humanist tradition that emerged during the same period in the European Renaissance. Employing a comparative theoretical framework that integrates historical and literary evidence, the study analyzes Navā'ī's reflections on humanity, knowledge, ethics, and social order, while establishing points of convergence and divergence with the writings of European humanists such as Dante, Petrarch, Erasmus, and Pico della Mirandola.

The fifteenth-century Timurid cultural milieu witnessed a distinctive intellectual transformation that blended the moral and metaphysical legacy of classical Islamic thought with the rise of the Turkic language as a vehicle of high literature. Navā'ī's contributions to works such as *Hayrat al-Abrār*, *Lisān al-Ṭayr*, *Mahbūb al-Qulūb*, and the *Khamsa* tradition stand at the center of this transformation.

The findings demonstrate that although Navā'ī's thought shares certain thematic affinities with the secular humanism of the European Renaissance, it ultimately articulates a unique form of "Eastern humanism" grounded in divine love, justice, and moral perfection as the true path to human completion.

Keywords: Ali Shīr Navā'ī; Eastern Renaissance; European Renaissance; Humanism; Comparative Literature; Timurids.

ÖZET

Bu makale, Ali Şir Nevâî'nin düşünce dünyasında şekillenen insan anlayışını "Doğu Rönesansı" kavramlarının çerçevesini ele almakta ve aynı dönemdeki Avrupa Rönesansı'nda hümanizm geleneğiyle karşılaştırmaktadır. Çalışma, geleneksel ve edebî verileri bütünleştiren karşılaştırmalı bir kuramsal çerçeve kullanarak Nevâî'nin insan, bilgi, ahlak ve toplumsal düzen üzerine incelerken Dante, Petrarca, Erasmus ve Pico della Mirandola gibi Avrupa hümanistlerinin metinleriyle paralellikler ve değişimler kurmaktadır.

¹ Prof. Dr., Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim dalı Başkanı, Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa- KKTC

15'inci yüzyıl Timurlu kültür ortamında, klasik İslam hukukunun temelleri ve metafiziksel verileri ile Türk dilinin yükselişini birleştirici özgün bir entelektüel dönüşüm yaratmıştır. Nevâî'nin *Hayretü'l-Ebrâr*, *Lisanü't-Tayr*, *Mahbûbü'l-Kulûb* ve *Hamse* törenine yaptığı katkılar bu salonun yerini alır.

Sonuçlar, Nevâî'nin düşüncelerinin Avrupa Rönesansı'nın seküler hümanizmiyle bazı ortak temalara sahip olduğu, insanın kemale ayrılmasını ilahi aşk, adalet ve doğuştanlıkla temellendirerek farklı ve özgün bir "Doğu hümanizmi" ortaya konduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevâî; Doğu Rönesansı; Avrupa Rönesansı; Hümanizm; Karşılaştırmalı Edebiyat; Timurlular.

GİRİŞ

Rönesans kavramı, modern tarih yazımında uzun süre yalnızca Avrupa merkezli bir dönüşümün adı olarak tanımlanmış, insanın ve dünyevi yaşamın yeniden merkeze alınmasıyla açıklanmıştır (Burckhardt, 1990). Ancak 15. yüzyılın geniş Avrasya coğrafyasında, özellikle Timurlu saray çevresinde ve Herat merkezli entelektüel çevrelerde, Avrupa'daki gelişmelere paralel fakat içerik ve yönelim bakımından farklı bir zihinsel uyanış yaşanmıştır (Subtelny, 1994).

Bu dönüşümün en önemli figürlerinden biri olan Ali Şir Nevâî, yalnızca bir şair değil; aynı zamanda bir dil politikacısı, düşünür, sanat hamisi, eğitim reformcusu ve ahlak filozofu olarak ortaya çıkar. Onun eserleri, Çağatay Türkçesinin sistemli bir edebî dil hâline gelmesini sağlarken, Doğu dünyasında insanın konumu, bilgiye yaklaşım, adalet ve ahlak gibi temel kavramların yeni bir yorumunu sunar. (Eraslan, 2001)

Bu makalede Nevâî'nin insan tasavvurunun:

- hangi açılardan Avrupa hümanizmine benzediği,
- hangi noktada ondan ayrıldığı,
- nasıl özgün bir "Doğu Rönesansı" fikri ürettiği

analiz edilmektedir.

Bu çalışma yalnızca bir karşılaştırma değil; aynı zamanda "Rönesans" kavramının Batı merkezli kullanımına eleştirel bir bakış geliştirmeyi amaçlamaktadır.

1. ARAŞTIRMA SORUSU VE HİPTEZ

1.1.Araştırma Sorusu

Ali Şir Nevâî'nin insan anlayışı, Avrupa Rönesansı'nın hümanist insan tasavvuru ile nasıl karşılaştırılabilir ve hangi yönleriyle özgün bir Doğu hümanizmi ortaya koyar?

1.2. Hipotez

Nevâî'nin insan anlayışı, insanın yaratıcı potansiyelini merkeze alması bakımından Avrupa hümanizmiyle örtüşse de, bu potansiyeli ilahi aşk, ahlaki olgunluk, toplumsal adalet ve manevi yükseliş ilkeleriyle temellendirdiği için farklı ve bağımsız bir "Doğu hümanizmi" yaratmaktadır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Ali Şir Nevâî'nin Eserlerinde Doğu Rönesansı'nın İnsan Tasavvuru ve Avrupa Rönesansı ile Karşılaştırmalı Değerlendirmesi
Ghadir Golkarian

Bu çalışma üç ana teorik yaklaşım üzerine kuruludur:

2.1. Rönesans Araştırmaları: Çoklu Rönesanslar Teorisi

Klasik tarih yazımı Rönesans'ı yalnızca Avrupa'ya özgü bir olgu olarak tanımlar (Burckhardt, 1990). Ancak modern tarihçiler, farklı coğrafyalarda eşzamanlı entelektüel dönüşümlerin yaşandığını savunan “çoklu Rönesanslar” yaklaşımını geliştirmiştir (Garin, 1965; Kristeller, 1979).

Bu bakış açısı, Nevâî'nin içinde bulunduğu Timurlu kültür ortamını dünya tarihinin paralel bir Rönesansı olarak değerlendirme imkânı verir.

2.2. Karşılaştırmalı Edebiyat Yaklaşımı

Karşılaştırmalı edebiyat, metinleri yalnızca bir kültürün içindeki gelişmelerle sınırlamaz; kültürlerarası paralellikler, ayrışmalar ve bağımsız gelişme çizgilerini analiz eder (Damrosch, 2003).

Nevâî'nin metinleri Dante, Petrarca ve Erasmus'un metinleriyle karşılaştırıldığında:

- insanın değeri,
- bilgi anlayışı,
- ahlakın temeli,
- insanî yetkinleşme biçimleri

üzerine ortak fakat farklı temellere dayanan düşünceler bulunduğu görülür.

2.3. Hümanizm Kuramı: Seküler vs. Mistik Hümanizm

Avrupa hümanizmi, bireyin akıl ve yaratıcı gücünü merkeze alırken (Pico della Mirandola, 1486), İslam düşüncesi insanı ilahi suretin bir yansıması olarak kabul eder (Nasr, 1987).

Nevâî'nin insan anlayışı:

- bir yandan bireysel yaratıcılığı,
- diğer yandan ilahi aşk ve toplumsal sorumluluğu

bir araya getirir.

Bu nedenle onun yaklaşımı hem bireyci hem de ahlaki-toplumsal yönleri olan karma bir hümanizmdir.

3. METODOLOJİ

Bu çalışma, *nitel araştırma* yöntemine dayalı olup üç analitik yaklaşımı birleştirmektedir:

1. **Metin Analizi:** Nevâî'nin *Hayretü'l-Ebrâr*, *Mahbûbü'l-Kulûb*, *Lisanü't-Tayr* ve *Hamsesi* incelenmiştir.
2. **Tarihsel Karşılaştırma:** Timurlu düşünsel ortamı ile Avrupa Rönesansı'nın sosyal-kültürel bağlamları karşılaştırılmıştır.
3. **Kavramsal Çözümleme:** İnsan, bilgi, ahlak, adalet, özgürlük, aşk gibi kavramların iki gelenekteki anlamı karşılaştırılmıştır.

4. ANALİZ VE YORUM

Ali Şir Nevâî'nin Eserlerinde Doğu Rönesansı'nın İnsan Tasavvuru ve Avrupa Rönesansı ile Karşılaştırmalı Değerlendirmesi
Ghadir Golkarian

Aşağıdaki analiz bölümü, makalenin esas bilimsel katkısını oluşturmaktadır.

4.1. Nevâî ve Avrupa Hümanistlerinin Ortak Noktası: İnsanı Merkeze Alma

Avrupa Rönesansı'nda hümanizm, insanın yaratıcı potansiyeline duyulan güven üzerine kuruludur (Kristeller, 1979).

Petrarca, bireyin iç dünyasına yönelişin kapılarını açarken Dante insanın ilahi düzene uyum içinde yükselişini sembolik bir yolculukla anlatır.

Nevâî'de de insan, varlığın en değerli unsurudur:

“Âdem erür mülk içre padişahdır.”
(Hayretü'l-Ebrâr)

Burada insanın “padişah” olarak tanımlanması, onun yaratılıştaki üstün konumuna işaret eder.

Benzerliklerin Kaynağı: Hem Avrupa'da hem Timurlu dünyasında: 1. Siyasal istikrarsızlık, 2. Yeni kültürel merkezlerin oluşması, 3. Bireysel yetkinleşmenin önem kazanması, insanı merkeze alan bir düşüncenin gelişmesine yol açmıştır.

Farklılık: Avrupa hümanizmi insanı “dünyevi varlık” olarak temellendirirken; Nevâî insanı *ilahi düzenin bilinçli bir üyesi* olarak yorumlar.

4.2. Bilgi Anlayışı: Akıl mı, Ahlaki Bilgelik mi?

Dante ve Erasmus, bilgiye ulaşmada aklın bağımsızlığını savunur (Panofsky, 1955). Erasmus'un *Education of a Christian Prince* adlı eserinde eğitim, aklın arınması yoludur.

Nevâî ise bilginin ahlak ve toplumsal sorumlulukla birleşmediği takdirde eksik olduğunu vurgular: “İlmsiz akıl karanlık, akılsız ilm faydasızdır.” (Mahbûbü'l-Kulûb)

Bu söz, bilginin yalnızca entelektüel birikim değil; toplumsal sorumlulukla yüklü bir değer olduğunu gösterir.

4.3. Karşılaştırmalı Sonuç:

Farklar düşünüldüğünde, her iki geleneğin insanı merkeze aldığı görülmekle birlikte, bu merkeziliğin dayandığı felsefi ve ahlaki temellerin belirgin biçimde ayrıştığı ortaya çıkar. Avrupa Rönesansı'nda akıl, insanın kendi başına hakikate ulaşmasını sağlayan bağımsız bir yeti olarak kabul edilir; birey aklını hiçbir ilahi sınırlamaya bağlı olmaksızın geliştirebilir ve bu akıl sayesinde kendi değerini oluşturabilir. Buna karşılık Nevâî'nin düşünce sisteminde akıl, ilahi düzenin bir parçası olarak değerlendirilir; insan akli doğruyu ancak ilahi hakikate uygun hareket ettiği ölçüde bulabilir.

Avrupa hümanizminde bilgi, bireyin entelektüel gelişimi ve kendi yetkinliğini artırması için değer taşır; bireyin kendini gerçekleştirme bilgi üretiminin temel hedefidir. Nevâî'de ise bilgi, bireysel yücelişten çok, toplumsal fayda sağladığı ölçüde anlam kazanır; bilginin değeri halkın iyiliğine hizmet etmesine bağlıdır.

Aynı şekilde yenilik Avrupa Rönesansı'nda yaratıcı düşüncenin ve özgün bireysel üretimin doğal bir sonucu olarak teşvik edilirken, Nevâî'nin düşüncesinde yenilik ancak ahlaki sınırlar içinde, toplumun düzenini ve ilahi hakikati zedelediği sürece kabul görür. Böylece iki entelektüel dünyanın ortak “insanı yüceltme” fikrine rağmen, bu yüceltmenin yönü ve meşruiyet zemini farklılaşır: Avrupa'da bireyin özerkliği, Doğu'da ise bireyin ilahi düzenle uyumlu ahlaki sorumluluğu merkeze alınır.

Ali Şir Nevâî'nin Eserlerinde Doğu Rönesansı'nın İnsan Tasavvuru ve Avrupa Rönesansı ile Karşılaştırmalı Değerlendirmesi
Ghadir Golkarian

4.4. Aşkın Dönüştürücü Gücü: Seküler Aşk ↔ Mistik Aşk

Dante'nin Beatrice'e duyduğu aşk, idealize edilmiş ama dünyevi bir aşktır. Petrarca ise aşkı ruhsal bir dönüşüm aracı olarak görür fakat tamamen ilahi bir aşk sunmaz.

Nevâî'de aşk: hem estetik, hem ahlaki, hem metafizik bir güçtür. “*Aşk kulnı kâmil kılar.*” (Lisanü't-Tayr)

Bu yaklaşım, insanın kemale ermesini yalnızca akılla değil, kalple de temellendirir.

4.5. Toplumsal Adalet: Erasmus ile Parallelikler ve Farklılıklar

Erasmus, insanın ahlaki sorumluluğunu ön plana çıkarır. Nevâî ise yöneticilere adaletin temel bir kozmik ilke olduğunu hatırlatır: “Adalet, devletin köküdür.”

Nevâî'nin *Hayretü'l-Ebrâr*'daki ahlaki eleştirileri, toplumsal düzenin bozulmasını bireysel ahlaksızlığa değil, yöneticilerin adaletsizliğine bağlar. Bu yönüyle Nevâî, Avrupa'daki siyasi etik literatürüyle paralel bir çizgi oluşturur.

4.6. Dil ve Kültürün Rönesansı: Nevâî'nin Dil Politikası

Avrupa'da Rönesans, Latince'den ulusal dillere geçiş sürecini desteklemiştir. Nevâî'nin *Muhakemetü'l-Lügateyn*'de Türkçeyi savunması, bu sürecin Doğu'daki karşılığıdır.

Ancak temel fark Avrupa'da ulusal dil hareketleri sekülerleşme ile ilişkili iken; Nevâî'de Türkçeyi yüceltme: a) estetik, b) kültürel, c) manevi bir görevdir.

5. GENEL TARTIŞMA

Bu makale, Nevâî'nin düşünsel mirasının Avrupa Rönesansı ile kıyaslandığında:

1. Paralel bir insan merkezci zihniyet ürettiğini,
2. Ancak bu zihniyetin ahlaki ve metafizik temellerinin farklı olduğunu,
3. “Rönesans” kavramının yeniden düşünülmesi gerektiğini,
4. Nevâî'nin dünya edebiyatı kapsamında global bir hümanist olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Nevâî'nin temsil ettiği dönüşüm, yalnızca Türk-İslam kültür alanının değil, dünya kültür tarihinin önemli bir parçasıdır.

SONUÇ

Nevâî'nin insan anlayışı: a) insanın yaratıcı gücünü kabul eder, b) akli öne çıkarır, c) bilginin toplumsal sorumlulukla birleşmesi gerektiğini söyler, d) aşkı insanın dönüşümünün merkezine yerleştirir, e) adaleti kozmik bir ilke olarak sunar.

Bu unsurlar, Avrupa Rönesansı'nın bireyci ve seküler hümanizmiyle bazı paralellikler taşısa da, temelde farklı bir Doğu Rönesansı fikrini temsil eder. Bu çalışma, Nevâî'nin dünya hümanizm tarihindeki yerinin yeniden ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur.

Ali Şir Nevâî'nin Eserlerinde Doğu Rönesansı'nın İnsan Tasavvuru ve Avrupa Rönesansı ile Karşılaştırmalı Değerlendirmesi
Ghadir Golkarian

KAYNAKLAR

- Burckhardt, J. (1990). *The Civilization of the Renaissance in Italy*. Penguin.
- Damrosch, D. (2003). *What Is World Literature?* Princeton University Press.
- Eraslan, K. (2001). *Ali Şir Nevayi ve Çağatay Edebiyatı*. Türk Dil Kurumu.
- Garin, E. (1965). *Renaissance Humanism*. Harper & Row.
- Kristeller, P. O. *Renaissance Thought and Its Sources* (1979), Columbia University Press.
1486/1998). *Oration on the Dignity of Man*. Hackett Publishing.
- Subtelny, M. E. (1994). *Timurids in Transition*. Brill.
- Nasr, S. H. (1987). *Islamic Art and Spirituality*, SUNY Press.
- Panofsky, E. (1955). *Renaissance and Renascences in Western Art*, Harper & Row.
- Pico della Mirandola, G.